

УДК 346.1:355.1

DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.4.40>

ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ У ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ: АКТУАЛЬНІ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ

Гончарова О.О.,

здобувачка ступеня доктора філософії

за спеціальністю 081 Право

ДонНУ імені Василя Стуса

ORCID: 0009-0002-5480-6539

e-mail: olleksa.goncharova@gmail.com

Гончарова О.О. Функціонування економічної системи у період воєнного стану: актуальні теоретико-правові питання.

У статті досліджено особливості функціонування економічної системи України в умовах воєнного стану, запровадженого внаслідок повномасштабного збройного вторгнення Російської Федерації. Встановлено, що воєнний стан суттєво трансформує усі складові економічної системи – від механізмів державного регулювання та бюджетного процесу до функціонування ринку праці, грошового обігу, зовнішньоекономічної діяльності та підприємницького середовища. Охарактеризовано правовий режим воєнного стану як особливий правовий стан, що наділяє державу надзвичайними повноваженнями у сфері економічного регулювання та одночасно зобов'язує її до збереження соціально-економічних прав громадян. Проаналізовано динаміку ключових макроекономічних показників – ВВП, бюджетного дефіциту, рівня інфляції та ринку праці – в умовах збройного конфлікту. Досліджено правові механізми адаптації підприємницького середовища до умов воєнного стану, зокрема програми релокації підприємств, надання державної підтримки суб'єктам господарювання та запровадження нових інструментів оподаткування. Розглянуто особливості регулювання зовнішньоекономічної діяльності в умовах обмеженого суверенного фінансування. Особливо проаналізовано стан грошового обігу та грошової системи України в умовах воєнного стану, включаючи динаміку доларизації, інфляційний тиск та монетарну політику Національного банку. Сформульовано авторські висновки та пропозиції щодо правового забезпечення функціонування економічної системи як у воєнний час, так і в контексті повоєнного відновлення.

Ключові слова: воєнний стан, економічна система, державне регулювання економіки, воєнна економіка, релокація підприємств, зовнішньоекономічна діяльність, соціально-економічні права.

Goncharova O.O. Functioning of the economic system during martial law: current theoretical and legal issues.

The article examines the peculiarities of the functioning of Ukraine's economic system under martial law introduced as a result of the full-scale armed invasion by the Russian Federation. It is established that martial law substantially transforms all components of the economic system – from mechanisms of state regulation and the budgetary process to the functioning of the labour market, monetary circulation, foreign economic activity, and the business environment. The legal regime of martial law is characterised as a special legal status that grants the state extraordinary powers in the sphere of economic regulation while simultaneously obliging it to preserve the socio-economic rights of citizens. The dynamics of key macroeconomic indicators – GDP, the budget deficit, inflation levels, and the labour market – under conditions of armed conflict are analysed. The legal mechanisms for adapting the business environment to martial law conditions are examined, including enterprise relocation programmes, the provision of state support to business entities, and the introduction of new taxation instruments. The peculiarities of regulating foreign economic activity in conditions of limited sovereign financing are considered. The state of monetary circulation and the monetary system of Ukraine under martial law is separately analysed, including the dynamics of dollarisation, inflationary pressure, and the monetary policy of the National Bank of Ukraine. The author's conclusions and proposals are formulated regarding the legal framework for the functioning of the economic system both during wartime and in the context of post-

war recovery, with particular attention to balancing expanded state powers with the preservation of constitutional guarantees of socio-economic rights.

Key words: martial law, economic system, state regulation of the economy, war economy, enterprise relocation, foreign economic activity, socio-economic rights.

Постановка проблеми. Повномасштабне збройне вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 р. поставило перед українською державою безпрецедентний виклик – забезпечити функціонування національної економічної системи в умовах активних бойових дій, масштабного руйнування виробничої інфраструктури, вимушеної міграції населення і необхідності одночасного фінансування оборонних потреб та соціальних зобов'язань. Воєнний стан як правовий режим, з одного боку, наділив державу широкими повноваженнями у сфері економічного регулювання, а з іншого поставив питання про конституційні межі таких повноважень та необхідність збереження соціально-економічних прав громадян навіть за надзвичайних обставин. Протиріччя між потребою у централізованому управлінні економікою і збереженням ринкових механізмів та конституційних гарантій є центральною нормативною проблемою воєнно-економічного права, яка досі не отримала системного доктринального осмислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти функціонування економічної системи в умовах воєнного стану стали предметом активних наукових досліджень. Межі державного впливу на економіку в умовах війни у контексті соціально-економічних прав досліджували Р.А. Джабраїлов та Я.В. Петруненко [1]. Проблематику макроекономічної стабілізації, чинники падіння ВВП та механізми подолання кризи аналізували О. Золотова, В. Іванова, Д. Симак, О. Кудінов та О. Славута [2]. Трансформації соціально-економічного простору в умовах воєнного стану охарактеризувала М. Петренко [3]. Динаміку ВВП, бюджетного дефіциту та ринку праці в умовах повномасштабної війни досліджував В. Кузьменко [4]. Особливості регулювання зовнішньоекономічної діяльності в умовах воєнного стану розглянули С.В. Скрипник, О.С. Процевят та О.В. Воронова [5]. Географічний аспект релокації підприємств у воєнних умовах проаналізувала О.В. Ярошенко [6]. Проблеми грошового обігу та грошової системи України в умовах воєнного стану досліджувала Ю.В. Бугель [7].

Метою статті є правовий аналіз деяких особливостей функціонування економічної системи України в умовах воєнного стану: механізмів державного регулювання, трансформацій підприємницького середовища, змін у зовнішньоекономічній діяльності та грошово-валютній сфері, а також визначення правових меж обмеження економічних і соціальних прав в умовах збройного конфлікту.

Виклад матеріалу дослідження. Воєнний стан як правовий режим являє собою особливий порядок функціонування державних інститутів і суспільства, запроваджуваний за наявності загрози державній незалежності чи територіальній цілісності. З правової точки зору його ключовою характеристикою є суттєве розширення повноважень держави у різних сферах, включаючи економічну, та відповідне звуження прав і свобод громадян до меж, необхідних для відсічі агресії.

Р.А. Джабраїлов та Я.В. Петруненко, досліджуючи межі державного впливу на економіку в умовах війни, підкреслюють, що держава опинилася перед складним завданням: з одного боку, посилити регулювання економіки для забезпечення потреб оборони, а з іншого – зберегти принципи вільного ринку та не допустити фактичного нівелювання соціально-економічних прав громадян. Автори акцентують, що цей баланс є особливо гострим у контексті конституційних гарантій права на працю, права на підприємницьку діяльність та права на соціальне забезпечення, які не можуть бути скасовані навіть в умовах надзвичайних обставин. Там само дослідники розглядають різноманітні стратегії державного втручання в економіку під час війни: введення економічних санкцій, стимулювання виробництва критичної продукції, забезпечення фінансової підтримки гуманітарних потреб [1].

Запровадження воєнного стану в Україні 24 лютого 2022 р. Указом Президента № 64/2022 надало органам державної влади широкі повноваження у сфері економічного регулювання: встановлення особливостей оподаткування, регулювання трудових відносин, запровадження обмежень на переміщення капіталу, управління стратегічними підприємствами, регулювання цін на окремі товари і послуги. Водночас Конституція України (ст. 64) встановлює, що навіть в умовах воєнного чи надзвичайного стану окремі конституційні права не можуть бути обмежені. Соціально-економічні права формально обмежені бути можуть, однак лише у необхідних межах і, звичайно ж, з дотриманням принципу пропорційності.

М. Петренко, характеризує трансформації соціально-економічного простору України в умовах воєнного стану, встановлює, що зовнішні та внутрішні чинники, пов'язані з воєнними діями, скорочення промислового виробництва, зростання безробіття, міграційні процеси та зміни у трудових відносинах, призвели до змін у економічних структурах, соціальних інститутах та системі державного управління. Там само дослідниця виявляє нові соціальні виклики, з якими стикаються українці: проблеми внутрішньо переміщених осіб та соціальної інтеграції, що потребують відповідного правового врегулювання [3].

Власне, як бачимо, правовий режим воєнного стану трансформує економічну систему одночасно у двох напрямках: посилює державну присутність і регуляторні повноваження там, де це необхідно для оборони, та ставить перед правом завдання збереження ринкових механізмів і конституційних гарантій. Цей баланс є центральним нормативним питанням воєнно-економічного права.

Повномасштабне вторгнення спричинило безпрецедентні макроекономічні потрясіння. О. Золотова, В. Іванова, Д. Сима, О. Кудінов та О. Славута у своєму дослідженні встановлюють, що основними чинниками падіння ВВП у 2022 р. стали руйнування виробничих потужностей, порушення логістичних ланцюжків, масова вимушена міграція населення та колапс споживчого попиту в зонах бойових дій [2, с. 268]. Водночас дослідники виявляють, що певні галузі продемонстрували стійкість до воєнних викликів: агропромисловий комплекс, ІТ-сектор та виробництво товарів критичного призначення зуміли адаптуватися до нових умов і частково компенсувати загальний економічний спад [2, с. 270]. Там само автори аналізують міжнародний вимір кризи, наголошуючи на прямому впливі економічної ситуації в Україні на світову геополітику та міжнародну економіку [2, с. 266].

Гладинець Н. та В. Кузьменко у своєму дослідженні подають детальну характеристику бюджетного дефіциту в умовах воєнного стану та його відношення до ВВП: держава одночасно зіткнулась із різким падінням податкових надходжень унаслідок скорочення економічної активності та стрімким зростанням видатків на оборону й соціальне забезпечення переміщених осіб. Там само автори характеризує стан ринку праці – зростання пропозиції робочої сили в регіонах, що приймають внутрішньо переміщених осіб, і критичний дефіцит кваліфікованих кадрів у прифронтових областях. У тому ж дослідженні наводяться дані індексів ділової активності: усі сектори (промисловість, будівництво, торгівля та послуги) показали різке падіння нижче нейтрального рівня у 2022 р. з поступовою стабілізацією у 2023–2024 рр. [4].

Важливим аспектом макроекономічної ситуації є стан грошового обігу. Ю.В. Бугель, досліджуючи грошовий обіг та грошову систему України в умовах воєнного стану, виявляє, що основними викликами стали висока доларизація економіки, інфляційний тиск, збільшення бюджетних витрат на оборону та гуманітарні заходи. Там само авторка фіксує суттєві зміни у структурі грошової маси: зростання частки безготівкових операцій та зниження частки готівкових коштів у загальному обсязі грошового обігу. У тому ж дослідженні аналізується роль Національного банку України у стабілізації монетарної ситуації та обґрунтовуються рекомендації щодо подальшого розвитку національної грошової системи [7].

Відзначимо, з правової точки зору реакція держави на макроекономічний шок виявилась у прийнятті низки законів і підзаконних актів. Серед ключових правових механізмів – запровадження єдиної ставки податку для малого бізнесу, звільнення від сплати ЄСВ за мобілізованих працівників, правовий режим «держзамовлення» для оборонних потреб, а також механізми пільгового кредитування підприємств через державні банки.

Отже, макроекономічна динаміка в умовах воєнного стану свідчить про надзвичайну складність завдань, які стоять перед правовою системою: забезпечення фінансування оборонних потреб, підтримка соціально вразливих верств і збереження умов для відновлення ділової активності – три мети, що часто перебувають у нормативній суперечності.

Функціонування підприємницького середовища в умовах воєнного стану зазнало докорінних змін. Частина підприємств опинилась у зонах активних бойових дій або на тимчасово окупованих територіях, а решта – вимушена адаптуватись до нових правових і економічних реалій: скорочення попиту, розриву постачальницьких ланцюжків, мобілізації персоналу та загальної невизначеності.

О.В. Ярошенко, аналізуючи географічний аспект релокації підприємств, засвідчує, що з початку повномасштабного вторгнення в Україні розгорнулася масштабна релокація підприємств

з прифронтових і окупованих регіонів [6, с. 77]. Програма релокації бізнесу, створена у 2022 р., дозволила суб'єктам господарювання перевезти виробничі потужності до шістнадцяти більш безпечних регіонів країни, переважно до областей Карпатського регіону [6, с. 78]. Дослідниця простежила динаміку переміщення підприємств за галузями спеціалізації і встановила, що географічними центрами прийому релокованого бізнесу стали насамперед Львівська, Івано-Франківська та Закарпатська області [6, с. 79]. Там само наголошується, що ефективний процес релокації вимагає узгодження механізму державного регулювання ділової діяльності з умовами воєнного стану та мобілізаційної економіки [6, с. 80].

Р.А. Джабраїлов та Я.В. Петруненко, аналізуючи правовий вимір підтримки суб'єктів господарювання в умовах воєнного стану, акцентують увагу на тому, що державна підтримка повинна ґрунтуватись на принципах адресності, прозорості та контрольованості – аби не стати інструментом корупції чи неправомірного збагачення. Там само дослідники звертають увагу на необхідність встановлення чітких правових підстав і порядку надання будь-яких пільг суб'єктам господарювання у воєнний час [1].

Окремим правовим питанням є статус підприємств на тимчасово окупованих територіях. Вітчизняне законодавство встановлює особливості ведення господарської діяльності в таких умовах, однак практика їх застосування виявила численні прогалини: невизначеність правового статусу угод, укладених на окупованих територіях, проблеми із правонаступництвом, відсутність системного механізму компенсації збитків від окупації.

На нашу думку, правове регулювання підприємницького середовища в умовах воєнного стану потребує чіткішого розмежування між тимчасовими антикризовими заходами, що мають бути скасовані після завершення воєнного стану, та системними реформами, спрямованими на підвищення стійкості економічної системи. Змішування цих підходів ускладнює планування і знижує передбачуваність правового середовища для бізнесу.

Зовнішньоекономічна діяльність (ЗЕД) в умовах воєнного стану виявилась одним із найбільш вразливих і водночас критично важливих сегментів економічної системи. З одного боку, скорочення експортних і імпорتنих операцій ускладнило наповнення державного бюджету та постачання критичних товарів; з іншого – доступ до зовнішніх ринків і міжнародна підтримка стали одним із ключових факторів економічного виживання України.

С.В. Скрипник, О.С. Процевят та О.В. Воронова, досліджуючи особливості регулювання ЗЕД в умовах воєнного стану, встановлюють, що складність обставин зумовила потребу у пошуку нових механізмів впливу на зовнішньоекономічну діяльність, а також шляхів раціонального поєднання інструментів стимулювання і стримання міжнародної торгівельної активності держави [5, с. 354]. Там само автори виявляють, що обмеженість фінансових і фізичних можливостей держави у воєнний час зумовила необхідність встановлення нових пріоритетів у здійсненні контролю та нагляду у сфері ЗЕД [5, с. 356]. У тому ж дослідженні констатується, що такий баланс є важливим для впорядкування доходів від зовнішньоекономічної діяльності та мінімізації ризиків для критичного імпорту [5, с. 358].

О. Золотова та ін. у своєму дослідженні акцентують увагу на міжнародному вимірі економічної кризи, зазначаючи, що порушення торгівельних потоків через Україну, зокрема блокада чорноморських портів, безпосередньо вплинули на глобальний ринок зернових і цін на продовольство [2, с. 267]. Там само автори вказують, що відновлення зернового коридору стало не лише економічним, але й геополітичним питанням, що свідчить про нерозривний зв'язок між воєнно-економічним і міжнародно-правовим виміром регулювання ЗЕД в умовах збройного конфлікту [2, с. 269].

Правова база регулювання ЗЕД в умовах воєнного стану включає систему актів КМУ та НБУ, що визначають умови здійснення зовнішньоекономічних операцій, порядок обов'язкового продажу валютних надходжень та правила переміщення капіталу. Ця система є принципово тимчасовою, і поступовість її лібералізації відображає поступове відновлення довіри до національної економіки та нормалізацію ситуації.

На нашу думку, ключовим правовим завданням у сфері ЗЕД є забезпечення передбачуваності і стабільності правового режиму: бізнес і іноземні інвестори потребують чіткого розуміння того, коли і за яких умов відбуватиметься подальша лібералізація. Правовий режим поступової лібералізації має бути закріплений у нормативних критеріях, а не залишатись виключно у сфері розсуду регуляторів.

Функціонування економічної системи в умовах воєнного стану супроводжується глибокими інституційними трансформаціями, що матимуть довгострокові наслідки для правової системи та ринкової архітектури держави.

М. Петренко фіксує, що реформи у державному управлінні, зокрема зміни у політиці соціального забезпечення, відображають нову логіку публічного управління: воєнний стан прискорив децентралізацію окремих соціальних функцій і водночас централізував управління стратегічними ресурсами. Там само дослідниця виявляє, що масова внутрішня міграція населення кардинально змінила структуру попиту та пропозиції праці в різних регіонах, що вимагає відповідної правової адаптації системи соціального захисту [3].

В той же час, зокрема, О. Золотова та ін. застерігають від надмірного захоплення адміністративними важелями: виявлені ними галузі-«острівці стійкості» продемонстрували стійкість саме завдяки збереженню ринкових механізмів і мінімальному прямому втручанню держави у їхню діяльність [2, с. 271]. Цей факт є важливим нормативним аргументом на користь диференційованого підходу до економічного регулювання у воєнний час: адміністративна централізація доцільна у стратегічних секторах, тоді як у конкурентних секторах ринкові механізми виявляються ефективнішими навіть за умов збройного конфлікту [2, с. 272].

Перспективи правового регулювання економічної системи визначаються двома паралельними завданнями. Перше – забезпечення стійкості функціонування в умовах тривалого воєнного стану, що потребує чіткої законодавчої регламентації надзвичайних повноважень держави, строків і підстав їх здійснення, а також механізмів парламентського і судового контролю. Друге – підготовка правової бази для повоєнного відновлення, включаючи законодавство про відшкодування збитків від збройної агресії, правовий режим реконструкції та умови залучення іноземних інвестицій.

Р.А. Джабраїлов та Я.В. Петруненко резюмують: виклики воєнного часу вимагають не лише ситуативної адаптації правових норм, але й системного переосмислення архітектури економічного права держави, що функціонує в умовах тривалого збройного конфлікту [1]. На нашу думку, інституційні трансформації воєнного часу є не тимчасовим відступом від нормальності, а новою нормальністю, що потребує системного правового осмислення і свідомого нормативного вибору між збереженням надзвичайних механізмів і поверненням до довоєнної ринкової моделі.

Висновки. За результатами проведеного дослідження вважаємо за можливе сформулювати такі висновки.

По-перше, воєнний стан як правовий режим суттєво трансформує всі складові економічної системи держави, розширюючи регуляторні повноваження органів публічної влади та звужуючи правовий простір для ринкових механізмів. Водночас таке розширення повноважень не є необмеженим: принцип пропорційності, конституційні гарантії соціально-економічних прав і зобов'язання за міжнародним правом встановлюють верхні межі допустимого втручання держави в економічну діяльність навіть за умов збройного конфлікту.

По-друге, макроекономічні наслідки воєнного стану є масштабними і різноплановими: падіння ВВП, зростання бюджетного дефіциту, інфляційний тиск та деформація ринку праці. Разом із тим певні сектори економіки демонструють стійкість завдяки збереженню ринкових механізмів. Це засвідчує, що ефективна правова відповідь потребує диференційованого підходу: адміністративного регулювання там, де це критично, і збереження ринкових механізмів там, де вони ефективніші. Стан грошового обігу підтверджує цю логіку: монетарна стабілізація досягається поєднанням адміністративних (валютні обмеження) та ринкових (монетарна політика НБУ) інструментів.

По-третьє, правові механізми адаптації підприємницького середовища – програми релокації, пільги для бізнесу, підтримка критичних галузей – виявились загалом ефективними, однак потребують вдосконалення. Досвід релокації підприємств в окремі «безпечні» регіони України засвідчив, що успіх такої програми прямо залежить від узгодженості її правового механізму з реальними умовами мобілізаційної економіки. В той же час, ключовою проблемою залишається правовий статус підприємств на тимчасово окупованих територіях і правовий режим відшкодування завданих збитків.

По-четверте, регулювання зовнішньоекономічної діяльності в умовах воєнного стану потребує побудови передбачуваної та нормативно закріпленої системи поступової лібералізації. Правовий режим ЗЕД має забезпечувати, з одного боку, наповнення бюджету та постачання критичного імпорту, а з іншого – привабливість для іноземних інвесторів в контексті повоєнного відновлення. Ці два завдання вимагають різних нормативних інструментів, розмежування яких є актуальним законодавчим завданням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Джабраїлов Р. А., Петруненко Я. В. Межі державного впливу на економіку в умовах війни у контексті дотримання та реалізації соціально-економічних прав людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. Том 1. № 82. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/304155>.
2. Золотова О., Іванова В., Симак Д., Кудінов О., Славута О. Економіка під час воєнного стану: проблеми й шляхи подолання кризи (Український досвід). *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*. 2023. Т. 3. № 50. С. 265–281. DOI: <https://doi.org/10.55643/fcactp.3.50.2023.4076>. URL: <https://fkd.net.ua/index.php/fkd/article/view/4076>.
3. Петренко М. Трансформації соціально-економічного простору України в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2024. № 68. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-68-188>. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/5039>.
4. Гладинець Н., Кузьменко В. Стан економіки України в період повномасштабної війни. *Економіка та суспільство*. 2024. № 64. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-64-41>. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4517>.
5. Скрипник С.В., Процевят О.С., Воронова О.В. Особливості регулювання зовнішньоекономічної діяльності в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2022. № 38. С. 353–361. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-47>. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1308>.
6. Ярошенко О.В. Релокація підприємств України в умовах воєнного стану: географічний аспект. *Природнича освіта та наука*. 2024. № 2. С. 76–81. DOI: <https://doi.org/10.32782/NSER/2024-2.11>. URL: <https://journals.rshu.rivne.ua/index.php/natural/article/view/179>.
7. Бугель Ю.В. Грошовий обіг та грошова система України в умовах воєнного стану: проблеми та перспективи розвитку. *Економічний аналіз*. 2024. Т. 34. № 4. URL: <https://www.econa.org.ua/index.php/econa/article/view/6206>.
8. Белов Д.М., Белова М.В., Палапа Б.Б. Соціальне підприємництво: поняття та ознаки. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Випуск 75(1). Ч.1. 2023. С. 149-155. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.1.24>.
9. Byelov D., Petsa D., Pifko O. Constitutional foundations of the economic system: transformation of legal regulation. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2025. Vol. 11, No. 5. P. 318–325. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2025-11-5-318-325>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 15.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Гончарова О.О., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0